

Historisk essay

Organisation og demokrati

Byerhvervsorganisationernes rolle i
demokratiseringsprocessen i Danmark 1830-1915

Af Jørgen Fink

I oktober 1994 afholdtes på Historisk Institut ved Københavns Universitet en såkaldt demokratidag, der skulle belyse forskellige aspekter af demokratiseringsprocessen i Danmark 1830-1915. I sit indlæg på symposiet skitserede arkivar, dr.phil. Jørgen Fink byerhvervsorganisationernes rolle i den danske demokratiseringsproces, som han definerede som en bredere samfundsmæssig moderniseringsproces omfattende også sider af den sociale og økonomiske udvikling. Artiklen er en omarbejdet version af dette indlæg.

Demokratiseringsprocessen i 1800-tallet var led i en omfattende moderniseringsproces, og begrebet kan derfor defineres i en mere eller mindre bred forstand. I snæver forstand består demokratiseringsprocessen alene i etableringen af et parlamentarisk politisk system; i bredere forstand omfatter den ud over det politiske også sider af den sociale og økonomiske udvikling: Standssamfundet blev afløst af et klassesamfund, pengeøkonomien holdt sit indtog, industrialiseringen begyndte og en kapitalistisk styring af erhvervslivet slog igennem, kommunikationen voksede på alle niveauer og urbaniseringen tog fart. En præcis afgrænsning af demokratiseringsprocessen i forhold til de andre elementer i moderniseringen lader sig næppe foretage og er heller ikke nødvendig i den foreliggende sammenhæng. Her er det nok at konstatere, at demokratiseringsprocessen som et overvejende politisk fænomen indgik i en gensidig påvirkning med moderniseringsprocessens økonomiske, sociale og kulturelle elementer.

I det følgende skal byerhvervsorganisationernes rolle i demokratiseringsprocessen skitseres, og deres betydning er ikke særlig stor, hvis man definerer demokratiseringsprocessen snævert politisk. Demokratiseringsprocessen bliver derfor defineret så bredt her, at også spørgsmålet om markedets integrering i den sociale og politiske kontekst hører med.

Demokratiseringen udsprang af et liberalt politisk program: Statsmag-

tens regulerende indgriben og magtudøvelse skulle begrænses og bringes under folkets kontrol. Det efterlod et stort rum uden for statsmagtens kompetence, hvor borgerne kunne optræde frit inden for de rammer, som de almindelige medmenneskelige og samfundsmæssige hensyn (og deres egen økonomiske formåen) satte.

Det liberale politiske program havde to hovedmål: Etablering af folkelig kontrol med det politiske styre og etablering af et frit marked. Dette program blev i princippet realiseret i Danmark i de 25 år fra 1837 til 1862. Man kan tale om tre basale samfundsmæssige opgaver: 1) Fysisk sikkerhed, 2) De materielle behov, 3) Uddannelse og forsorg. Af disse var den første og den sidste opgaver for det offentlige, mens den midterste skulle undrages det offentlige.

Uddannelse og forsorg var i det væsentlige overladt til lokalsamfundene, i det omfang de blev opfattet som offentlige opgaver. Laug og gilder, husstand og familie havde stadig mulighed for at varetage opgaver på dette felt, men de blev suppleret af lokalsamfundene. Derimod havde statsmagten kun begrænsede opgaver på dette område. Den folkelige kontrol med den offentlige aktivitet på dette felt blev som princip etableret med de kommunale reformer i 1837/41.

Den fysiske sikkerhed var overladt til statsmagten og stod i den liberale doktrin som dens hovedopgave. Her blev den folkelige kontrol indført med grundloven i 1849.

Markedet skulle varetage styringen af de materielle behov, og den folkelige kontrol fik her form af det frie forbrugsvalg. Markedets suverænitet blev etableret ved vedtagelsen af næringsloven i 1857 og dens ikrafttræden i 1862. I den foreliggende sammenhæng er markedet af særlig interesse.

Næringsfrihedens indførelse var kulminationen af mange års bestræbelser. Siden slutningen af 1700-tallet havde den danske statsmagt begrænset sine styringsambitioner i forhold til næringslivet. Erfaringerne med de merkantilistiske styringstiltag var skræmmende. Det private initiativ blev derfor støttet gennem en liberal tildeling af privilegier og gennem frimesterinstitutionen, som bidrog til at undergrave den korporative regulering af markedet, som laugene havde forsøgt at håndhæve. Købstadsprivilegierne blev også svækket, fordi centraladministrationen stillede sig imødekommende over for landhåndværket og gav privilegier til handlende, der slog sig ned på landet. Så da næringsfriheden blev indført, var der i lige så høj grad tale om at kodificere en bestående tilstand som om at indføre noget nyt.

Næringsfriheden blev indført under en højkonjunktur, og så længe den

varede, blev næringsfriheden ikke for alvor anfægtet, men da konjunkturerne i 1876 slog om, og de negative sider af markedskræfternes frie spil begyndte at blive meget iøjnefaldende, blev der i stigende grad sat spørgsmålstegn ved, om det var ønskeligt fortsat at unddrage markedet fra enhver form for politisk regulering. 1880'erne blev de afgørende år i den henseende. I løbet af disse år blev det klart, at statsmagten af hensyn til den sociale stabilitet var nødt til at tage flere opgaver op, som tidligere havde været overladt til lokalsamfundene eller til det private initiativ. Det gjorde sig først gældende på det sociale område, men bredte sig senere også til områder, som tidligere havde været overladt uindskrænket til markedskræfterne.

Demokratiseringsprocessen og byerhvervsorganisationerne

De her meget kort skitserede udviklingslinjer blev bestemmende for, hvordan byerhvervenes organisationssystem blev udformet i perioden 1830-1915. Dannelsen af et organisationssystem for byerhvervene falder i to faser med 1880'erne som skillelinje.

Frem til 1880'erne udviklede der sig et standsorganisationssystem. Det var et brud med det traditionelle system med laug og gilder, der havde haft et erhvervsmonopol i det lokalområde, hvor de hørte hjemme. De havde varetaget økonomiske funktioner og havde derfor været knyttet til det enkelte fag, hvis vilkår de regulerede. Med næringsfrihedens indførelse mistede de deres økonomiske funktion. Det blev ganske vist ikke forbudt at danne faglige organisationer, men de skulle være frivillige, og de måtte ikke gribe regulerende ind i markedets funktion. Ved næringsfrihedens indførelse henviste ministeriet de næringsdrivende til at danne håndværker- eller handelsforeninger. I disse foreninger var medlemsgrundlaget socialt og ikke økonomisk. Fagene meldte sig ikke samlet ind; tilslutningen var individuel og var uafhængig af fagtilknytning.

Det var et brud med ministeriets hidtidige praksis, at det anviste de næringsdrivende foreninger af denne type. Så sent som 1836 havde myndighederne kun tilladt fagvise møder, da en række fynske håndværkere havde sat hinanden stævne i Odense. Møder på tværs af fagene kunne ikke tillades af politiske grunde. Men med enevældens afskaffelse var disse hensyn faldet bort, og de tværfaglige standsforeninger var nu blevet den officielt anbefalede foreningstype for de næringsdrivende.

Allerede i 1840'erne var der opstået foreninger af den nye type. Ældst var Håndværkerforeningen i København fra 1840. Den var blevet provo-

keret frem af oprettelsen af Industriforeningen to år før. Industriforeningen blev stiftet for at støtte en industriel opinion i København og for at fremme indførelsen af næringsfrihed. Begge dele var håndværkerne imod, og de dannede derfor en modorganisation. Fra København bredte denne foreningstype sig til provinsen, og da næringsfriheden trådte i kraft, fandtes der håndværkerforeninger i halvdelen af de danske købstæder.

De gjorde et forgæves forsøg på at slutte sig sammen til en landsdækkende håndværkerforening i 1856 med henblik på at tage kampen op mod næringsfriheden, men det lykkedes dem ikke at overvinde den indbyrdes mistro, som især havde form af et skel mellem hovedstad og provins. Et nyt forsøg i 1867 førte heller ikke til noget, men i 1879 lykkedes det under indtryk af konjunkturomslaget i 1876 og den klare agrare dominans på Rigsdagen.

Foreningen fik navnet Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk. Den stod åben for alle former for håndværker- og industriforeninger, både faglige og tværfaglige. Den var fra starten domineret af de tværfaglige håndværkerforeninger, og den blev selv opbygget uden hensyn til faglige tilhørsforhold. Medlemsforeningerne blev samlet efter geografiske kriterier i en række regioner. Deres antal blev efter nogle år begrænset til tre: Jylland, Østifterne og København. Magten i Fællesrepræsentationen lå hos disse tre regionale afdelinger. Det var deres delegeretmøder, der traf de afgørende beslutninger.

Organisationsdannelsen inden for det andet store byerhverv, handelen, fulgte det samme mønster som håndværket, blot spillede organisationsdannelsen traditionelt en mindre rolle i handelserhvervet. København var det eneste sted, hvor der fandtes brancheforeninger, og det betød, at der ikke blev dannet en Københavns Handelsforening, svarende til Håndværkerforeningen i København. Det hang også sammen med eksistensen af Grosserer-Societetet, der som den eneste af de gamle korporative organisationer fik lov til at overleve næringsfriheden i stort set uændret skikkelse. Initiativet til organisationsdannelse udgik almindeligvis fra de større næringsdrivende, og da grossererne i København i forvejen havde Grosserer-Societetet, tog de ikke også initiativ til en ny Københavns Handelsforening, hvor der også kunne være plads til detailhandlerne.

I provinsbyerne fandtes der ikke organisationer som Grosserer-Societetet, og her tog de større handlende initiativ til at danne handelsforeninger. De var ligesom håndværkerforeningerne tværfaglige i deres opbygning og stod i princippet åbne for både en gros- og detailhandlere. Dog skal det siges, at delingen mellem en gros- og detailhandel endnu ikke var blevet så skarp i provinsbyerne, hvor de gamle blandede købmandsgårde stadig do-

minerede ved midten af 1800-tallet. Organisationsdannelsen i handelen var langsommere end i håndværket. Således fandtes der kun 11 handelsforeninger (sammenlignet med 32 håndværkerforeninger), da næringsfriheden blev indført, og 15 år senere, da næsten alle 68 danske købstæder havde fået en håndværkerforening, var antallet af handelsforeninger ikke nået højere op end 32.

Også i handelsstanden blev der dannet en landsdækkende forening. Det skete i 1883, og den fik det besværlige navn Fællesrepræsentationen for Samvirken mellem Repræsentanter for den danske Handelsstand. Den var ligesom Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk opbygget efter geografiske kriterier med fire regionale organisationer for provinsen (Lolland-Falster, Jylland, Sjælland og Fyn), medens Grosserer-Societetet indtrådte som regional organisation for hovedstaden. Og ligesom i håndværkets fællesrepræsentation var det de regionale organisationer, der havde indflydelsen. Den landsdækkende organisation var en slags forhandlingsforum uden selvstændig kompetence.

Der var således ved midten af 1880'erne både for håndværk og for handel blevet oprettet et landsdækkende organisationssystem på tværfagligt grundlag. Men som nævnt kom 1880'erne til at betegne et vendepunkt i organisationsdannelsen. I løbet af dette tiår begyndte klassemæssige, sociale og faglige kriterier at vinde afgørende betydning for organisationsdannelsen. Der voksede nye organisationssystemer op ved siden af det tværfaglige, og det allerede etablerede måtte tilpasse sig den nye situation.

I løbet af 1880'erne satte klasseskellet sig igennem som det stærkeste skel i dansk organisationsdannelse. Organisationer, der gik på tværs af klasseskellet, blev enten ophævet eller ændret til kun at omfatte én af klasserne, og de organisationer, der fortsat omfattede både mestre og svende, var i 1890 få og betydningsløse.

Fagbevægelsen opbyggede sit eget – faglige – organisationssystem, som stod færdigt, da De samvirkende Fagforbund blev oprettet i 1898. Fagbevægelsens etablering fremskyndede de tendenser til at opbygge faglige organisationssystemer for mestrene, som allerede så småt var begyndt at gøre sig gældende. I nogle tilfælde var det laugene, der fik en renæssance, i andre blev der stiftet helt nye organisationer, men uanset det konkrete forløb var den overordnede tendens klar: at opbygge sammenhængende, landsdækkende organisationssystemer inden for det enkelte fags rammer. Nederst i hierarkiet stod de lokale, faglige organisationer, for Københavns vedkommende for en del i form af de gamle laug, der havde overlevet næringsfrihedens indførelse ved at omdanne sig til foreninger. De begyndte i 1880'erne at tage nye opgaver op, først og fremmest kon-

kurrenceregulering og arbejdsgiverfunktioner. Det var en proces, der til dels formede sig som et generationsopgør og i hvert fald i mange tilfælde gik over den siddende bestyrelses lig. Næste trin i hierarkiet var, at de lokale foreninger i købstæderne i fællesskab dannede regionale foreninger i løbet af 80'erne og 90'erne, først i Jylland og derpå i Østifterne. I nogle fag blev der senere etableret landsdækkende foreninger som det øverste trin i det faglige organisationshierarki, i andre nøjedes man med et løsere samarbejde mellem de regionale organisationer, men næsten uden undtagelse beholdt de regionale foreninger den afgørende kompetence og delegerede den ikke videre til en landsdækkende organisation.

Med etableringen af det faglige organisationssystem genoptog mesterforeningerne det arbejde, som laugene havde haft med at regulere konkurrencen inden for faget. Det var netop den aktivitet, som lovgiverne ønskede afskaffet, da næringsfriheden blev indført, men der gik altså ikke mere end 20 år, før aktiviteten igen blev taget op. De nye faglige mesterforeninger adskilte sig imidlertid fra laugene ved ikke at have nogen privilegeret position: de havde ikke eneret på erhvervet, og medlemskab var frivilligt; men i mange tilfælde har den faktiske kontrol, de kunne udøve, rigeligt kunnet stå mål med den, som laugene tidligere havde kunnet præstere.

Klasseskellets skarpe gennembrud i 1880'erne accentuerede en anden delingslinje i organisationssystemet, nemlig et socialt skel mellem små og store næringsdrivende. Inden for håndværk og industri blev det en delingslinje mellem håndværket og industrien, inden for handelen blev det en delingslinje mellem engros- og detailhandel. Disse delingslinjer blev tydelige, da de nye, faglige organisationssystemer skulle indpasses i det etablerede organisationssystem.

De faglige organisationer meldte sig i stort tal ind i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk og kom til at udgøre en stadig voksende del af medlemsskaren. Fællesrepræsentationen fastholdt imidlertid sin hidtidige tværfaglige opbygning, og resultatet blev en voksende indre spænding i organisationen, men først så sent som i 1950 blev problemet løst. Ved den lejlighed skiftede Fællesrepræsentationen i øvrigt navn til det nuværende Håndværksrådet.

På det tidspunkt havde det organisatoriske skel mellem industri og håndværk for længst sat sig igennem på det organisatoriske plan. Trods navnet havde Fællesrepræsentationen altid været domineret af håndværket, og den blev af de industridrivende ikke opfattet som repræsentativ for industrien. De oprettede derfor i 1910 deres egen organisation, Industrirådet. Ironisk nok skete det på initiativ af nogle håndværkere, der var util-

fredse med, at Fællesrepræsentationen ikke kunne varetage deres faglige interesser tilfredsstillende.

Fagbevægelsens opbygning fremkaldte også et særligt arbejdsgiverorganisationssystem. Også her var der optræk til en deling mellem håndværk og industri, men under indtryk af, at fagbevægelsen samlede sig i én organisation, gjorde arbejdsgiverne det samme.

Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk havde i begyndelsen af 1890'erne indledt et arbejde på at skabe en landsdækkende arbejdsgiverorganisation, men karakteristisk for organisationens ineffektivitet gik det meget langsomt, og i 1896 tog nogle af de store håndværksmestre i byggefagene i København sagen i deres egen hånd og oprettede sammen med Entreprenørforeningen Arbejdsgiverforeningen af 1896. Året efter meldte de to faglige jernfabrikantforeninger sig ind i denne. Dermed var der optræk til, at arbejdsgiversamarbejdet ville skabe en delingslinje tværs ned gennem håndværket, idet de store håndværksmestre i København havde organiseret sig sammen med industrien, samtidig med, at de øvrige håndværkere gennem Fællesrepræsentationen var i færd med at danne en anden forening. Denne splittelse blev afværget, da Fællesrepræsentationen afstod fra at oprette sin påtænkte arbejdsgiverforening, mod at Arbejdsgiverforeningen af 1896 sammen med de af Fællesrepræsentationens medlemmer, der var interesseret, dannede en ny organisation, Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforening. Det skete i slutningen af 1898, og det vedblev i mange år at være et stridspunkt mellem medlemmerne, hvem der havde bøjet sig for hvem i forbindelse med Dansk Arbejdsgiver- og Mesterforenings oprettelse.

Det skel mellem store og små håndværkere, der omtrent havde ført til dannelsen af to arbejdsgiverforeninger, gjorde sig i øvrigt fortsat gældende, blot gav det sig ikke udslag i oprettelsen af nye organisationer, men derimod i en forskel i tilslutningen. De store håndværkere ønskede en permanent tilslutning til Dansk Arbejdsgiverforening, hvorimod det for de små håndværkere kun var en defensiv alliance. De meldte sig kun ind, når fagbevægelsen var i offensiven; i de perioder, hvor arbejdsgiverne selv gik i offensiven, meldte de sig ud.

Inden for handelen vejede arbejdsgiverinteresserne ikke lige så tungt, som de gjorde i håndværk og industri, og der blev ikke dannet et selvstændigt arbejdsgiverorganisationssystem. Derimod begyndte de faglige interesser også her at gøre sig stærkere gældende. Forud for 1880'erne var det stort set kun i København, at der fandtes faglige eller branchemæssige handelsforeninger, og det var fortrinsvis detailhandlerforeninger, eller foreninger, hvor detailhandlerne dominerede i medlemsgruppen.

I løbet af 1880'erne begyndte der at blive dannet faglige engroshandelsforeninger, som meldte sig ind i Grosserer-Societetet. Og ligesom i Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Håndværk kom det til at give anledning til uro og forslag til omstrukturering, da de nye faglige organisationer skulle indpasses i den principielt tværfagligt opbyggede hovedorganisation, og ligesom i Fællesrepræsentationen er det – efter lang tid – endt med, at de faglige organisationer er blevet det bærende led i hovedorganisationens opbygning.

De særlige brancheforeninger for grosserere betegnede i sig selv en afgrænsning af grossererne i forhold til detailhandlerne, der ikke blev optaget i disse organisationer. Detailhandlerne dannede så deres egne faglige organisationer. De foretog i 1894 et brud med Fællesrepræsentationen for Samvirken mellem Repræsentanter for den danske Handelsstand og dannede i stedet en landsdækkende hovedorganisation for detailhandelen. Den måtte opgives efter kun tre år, men det førte ikke til en heling af detailhandlernes brud med grossererne på det organisatoriske plan. Tværtimod blev det mere udtalt i de følgende år, da flere og flere af de lokale handelsstandsforeninger, som oprindeligt havde været fælles for både en gros- og detailhandel udviklede sig til rene grossererforeninger, idet detailhandlerne meldte sig ud og dannede deres egne handelsforeninger i stedet.

Omkring 1915 var situationen således den, at de tværfaglige organisationssystemer, der var blevet dannet inden for henholdsvis industri/håndværk og handel i de første år efter demokratiets indførelse, og som var tilpasset den politiske doktrin om at overlade markedet til markedskræfterne, i stigende grad kom under pres fra det faglige organisationsprincip, som i sig selv var en bestræbelse på at regulere både marked og arbejdsmarked. Skillepunktet havde været 1880'erne. Fra da af blev klasse- og sociale skillelinjer inden for organisationssystemet tydelige. Helt nye organisationer blev dannet, og de bestående blev gradvis ændret, men det var en meget langvarig proces, og det billede, der tegnede sig i 1915, var på ingen måde klart.

Byerhvervsorganisationerne og demokratiseringsprocessen

Vender man tilbage til det i indledningen nævnte, at demokratiseringsprocessen kan opfattes i en mere snæver og i en mere bred forstand, må man sige, at i den snævre forstand af begrebet betød byerhvervsorganisationerne ikke meget for demokratiseringsprocessen. Man kan måske sige, at de

gav en vis øvelse i parlamentarisk opførsel, men hvor meget det har betydet kan være svært at afgøre.

Interessen samler sig om demokratiseringsprocessen i bredere forstand. Også her gælder det, at præcise mål for byerhvervsorganisationernes betydning naturligvis ikke kan angives, men man kan pege på i hvert fald tre punkter, hvor det, at der blev dannet et system af byerhvervsorganisationer, og den måde, systemet blev struktureret på, har haft betydning for demokratiseringsprocessen.

Det første punkt er et resultat af, at der overhovedet blev etableret et organisationssystem. Byerhvervsorganisationssystemet har nemlig været afgørende for markedets integration i det socio-politiske system. Doktrinen om, at markedet kunne overlades til markeds kræfterne, som indgik i det liberale program omkring demokratiets indførelse, viste sig efter forholdsvis kort tid uholdbar i forhold til de sociale og økonomiske realiteter. Prisen for at lade markeds kræfterne spille frit var alt for høj. Doktrinen måtte modificeres. Det medførte, at det politiske system måtte udvides. Statsmagten måtte tage flere opgaver op, som den tidligere havde kunnet lade ligge, og den offentlige administration fik derfor pålagt en række nye opgaver. I den proces fik erhvervsorganisationerne fra 1880'erne rollen som med- og modspiller. Der udviklede sig et bureaukrati og et modbureaukrati, som skabte kommunikations- og kommandoveje for en regulering af markedet uden at ophæve princippet om næringsfriheden. Afgrænsningen af, hvor langt den politiske og organisationsmæssige regulering af markedet skal gå, er til stadighed genstand for debat, men organisationernes betydning i denne henseende er afgørende. Tænkte man sig, at organisationerne ikke var blevet dannet, ville en tilsvarende offentlig regulering af markedet ikke kunne være sket uden et langt stærkere indgreb i markedets frihed.

Det andet punkt er et resultat af den måde, organisationssystemet er blevet udformet på. Det er det forhold, at organisationsdannelsen er sket i overskuelige trin. Det kan udledes af den geografiske afgrænsning af organisationerne. Det er nemlig et slående træk, at da de lokale organisationer begyndte at slutte sig sammen, skete det landsdelsvis. Der blev dannet organisationer for København, Østifterne og Jylland for det meste, undertiden med en yderligere opdeling af øerne, og det var næsten uden undtagelse disse organisationer, der bevarede den afgørende kompetence, når de senere blev sluttet sammen i en landsdækkende forening.

Dette træk i organisationsopbygningen er interessant, fordi der hverken administrativt eller markeds mæssigt findes en modsvarende inddeling af landet. Der eksisterede ikke administrative organer inden for den offentli-

ge forvaltning for henholdsvis København, Østifterne og Jylland, og der eksisterede almindeligvis heller ikke særlige markeder omfattende hvert af de tre områder, så der var ikke nogen ydre tilskyndelse til at foretage netop denne opbygning af organisationssystemet. Alligevel slår den igennem i næsten alle fag.

Det er et træk, der er karakteristisk for organisationssystemets indledende fase. På et senere tidspunkt ændres opbygningen. I mange fag går man fra en geografisk til en kulturgeografisk opdeling, hvor det ikke længere er København, Østifterne og Jylland, men København, provinsbyerne (købstæderne) og landdistrikterne, og denne opdeling svarer bedre til forskelle i markedsvilkår. Det er en udviklingslinje, som i nogle fag er fortsat med en egentlig social opdeling, idet organisationer for fagets næringsdrivende i landdistrikterne udviklede sig til organisationer for alle fagets småvirksomheder, uanset hvor i landet de lå.

Men netop fordi opdelingen i organisationer for København, Østifterne og Jylland var så udbredt, skønt den hverken var hensigtsmæssig i forhold til administration eller marked, må den have fyldt en anden funktion. Det er straks mindre indlysende, hvilken funktion det har været, men man kan i hvert fald pege på, at de regionale organisationer gjorde den videregående organisationsdannelse mindre skræmmende og mere overskuelig. Initiativet til den regionale opdeling af organisationssystemet udgik primært fra Jylland og kan vel ses som et udtryk for, at skepsis og modvilje mod centraladministrationen vokser med afstanden til den. Og set i det lys blev den regionale organisationsdannelse altså et middel til at overvinde denne skepsis og modvilje eller i hvert fald kanalisere den ind i politisk anvendelige baner.

Det tredje punkt ligger i, at organisationsdannelsen opfattes som repræsentativ. Det beror først og fremmest på, at den er fri. Der var ikke pligt for de næringsdrivende til at slutte sig til bestemte organisationer (med undtagelse af grossererne i København). Det var altså muligt at etablere sig som næringsdrivende uden først at skulle have tilladelse fra en faglig eller anden organisation. Det betød også, at det var muligt at ændre de bestående organisationer, hvis der var utilfredshed med dem, eller helt nedlægge dem, hvis der var ønske om det. Det kan forekomme selvfølgelig, men kan godt være værd at nævne i en international sammenligning. De danske håndværkere var ikke tvunget ind i et håndværks- og industrikammer som de tyske. Fraktioner kunne derfor også skille sig ud og etablere deres egen forening eller holde sig helt uden for organisationssystemet, hvis de ville. Og denne mulighed blev i høj grad benyttet, som det kunne ses, da den sociale delingslinje fra 1880'erne begyndte at slå igennem in-

den for organisationssystemet. Detailhandlerne kunne frigøre sig fra grosserernes dominans i handelsforeningerne, og de små håndværkere, der ikke ønskede at deltage i et organisationsfællesskab med de store arbejdsgivere, kunne danne deres egne organisationer eller holde sig helt væk. Derved blev organisationsdannelsen smidig i forhold til de erhvervsinteresser, der forekom. Den blev et dækkende udtryk for de eksisterende interesser. Det blev muligt at organisere sig forholdsvis præcist både for og imod.